

Fra ull til tråd

av Solbjørg Rauset og Morten Bing

Tekstiltilvirkninga har vært en viktig del av kvinnearbeidet i tidligere tider, og noe det har vært mye tradisjon knyttet til. Ikke minst var arbeidet med ulla en tidkrevende og langvarig prosess, med klare normer for når arbeidet skulle gjøres.

SAUEKLIPPING

Sauesaksa har vært kjent i Norden, i det minste siden 1100-tallet. Før det ble ulla nappet eller gredd av med fingrene – ryja – en praksis som holdt seg på Færøyene fram til 1800-tallet.

De fleste steder her i landet har det i eldre tid vært vanlig å klippe sauene tre ganger i året: om våren, om høsten og til jul. Noen steder ble de også klipt en fjerde gang tidlig på våren. Høstulla var den beste, den ble brukt til renningstråd. Ulla fra de andre klippingene ble kalt ru, og ble brukt til innslagsgarn og til strikkekarn. Høstklippen foregikk gjerne i september og var knyttet til merkedager som har variert noe fra sted til sted. Fra Bøherad i Telemark fortelles det at man klippte sauene til Krossmess om høsten – 14. september. På Furnes i Hedmark klippte man sauene til Mikkelmess – 29. september. I Norske calendarium fra 1711 anbefales 3. september som klippedag:

«Klip nu dine Faaer i Nyet
førend det blifver formeget kalt saa woxer
ulden snart paa dem igjen som du wil slagte
og siden gjøre skinfeller af til dine folch.»

Neste gang man klippte sauene var til jul, og der de klippte sauene fire ganger kunne den ekstra gangen være Marimess – 25.mars. Dette forekom blant annet noen steder i Telemark og i Valdres. Den vanlige vårklippen var noe senere, til krossmesse om våren 3. mai, før sauene skulle slippes ut på beite.

Det var vanlig å vaske sauene før de ble klipt om våren. Fra Vågå fortelles det hvordan dette kunne foregå:

«Før dei klypte ulli av sauene om våren, bruka dei stødt å lauge han, så tona'n vart rein. Dei tok eit stort kjer som dei fylte med vatn. Det måtte vera passe lunke, og det var ein gamal skikk å lunke vatnet med å ha oppi varme steinar. Dei stakk ålbogen ned i vatnet og kjende etter kor varmt det var. Når det så vidt kjølte i ålbogelykkja, var det passe lunke. Det var kvinnfolkarbeid å lauge. Dei tok ein for ein av sauom og hadde opp i kjeret, og bløytt og vaska han. Dei duppa sauhugu som snøggast under i vatnet, og da heldt dei i bae øyro på sauene, så dei ikkje skulle koma vatn inni. Det var eit vått arbeid, og dei klædde seg der etter. Når alle sauene var lauga, steig dei sjølve opp i kjeret og fekk seg eit bad i same laugen.»

Mange steder i landet var det vanlig å la sauene bite i saksa før

klippinga begynte. Forklaringen på dette var som regel at sauene ikke skulle bli sakssky. Det kunne også være fordi en mente at det vernet sauene mot rovdyr. – «Stål og jarn skal være din daude», sa de på Nordmøre.

Det skulle gjerne stå igjen en ulldott – en lykke- eller livtapp – på hodet til sauene:

«Klypp vel min haile kropp, berre eg fær ha min skadlalokk!» eller «Klypp meg vel unde kjinn, men spar krunulokkjen min!» sa de i Hardanger, «Kløpp itt mi krone, men råkkå mitt skinn – let me få høye som fyst kjem inn» hette det i Gauldal.

Olaug Rauset, født i Gloppen i Nordfjord i 1917, forteller at på Rauset klippte de sauene to ganger om året.

«Det var om hausten då vi fekk dei heim frå markje og så var det om våren, – eg trur vi seier fyst i mars eller så. Vi brukte saks – så vi kløpte med hendå.»

«Ryggjaull» var best, forteller Olaug, «det var langull. Det som var unde vomba, det var korte ull. Men vi tok gjerne utav det som var på låra, før den var lite hardare. Det var lårull. Vi skilde ut den fordi når du no skulle til å spinne, så hende det at du ville ha varp. Det ville vi gjerne ha lite fastare at det ikkje skulle gå så fort i stykkjer. Høstulla var den beste. Vårulla, hon var korte, omtrent 4–5 cm. Men vi gjorde på samme måten. Den var mjuk og fine den som var på ryggja og siden. Og den brukte vi til det som vi kalle veft.»

På Rauset vaska de ikke sauene før klippinga:

«Nei, ulla vart rein så som dei kom i frå markje. Du veit at da var så mykje regn da dei var ute – ble'kje skitne då. Når vi hadde fått kløpt dei, då vaska vi dei. Vi hadde en stampe som vi vaska sauene i, og den var så lange som sauene. Og så held vi et i bakfotene og et i framfotene. Det var med ei sort vaskemiddel så heite Sig vi vaska dei i. Og det var so sterkt at sauene måtte no ikkje ha haude nedi altså, – det var stritt for augo deira. Så vi måtte holde haudo deira, så hvis vi kunne vera tre å vaske så måtte vi omtrent vere det.»

KARDING OG KAMMING

Før spinning må ulla behandles på forskjellig vis for å befri den for urenheter, løse den opp og legge fibre mer eller mindre parallelt. Det er to metoder for dette: kamming og karding.

Ullkammer egner seg best til langfibret materiale. Ved kjemning av ulla blir fibre liggende parallelt, de korteste fibre blir skilt ut og man får et glatt, blankt og forholdsvis hardt garn – kamgarn. Ullkammer er funnet i graver fra viking-

Spinning og karding i Valle i Setesdal, 1929. Foto: Anders Beer Wilse, Norsk Folkemuseum.

tida. Etter at kardene kom i bruk ble kammene bare beholdt som et spesialredskap. I håndverket ble kammene brukt helt opp på 1800-tallet.

Kardene brukes også til å løse opp ulla, men fibre blir ikke liggende så parallelt og garnet blir løsere og luftigere. I tekstiltilvirkningen i hjemmene erstattet kardene trolig kammene allerede i slutten av middelalderen. Kardinga foregikk i to omganger. Den første grovkardinga – grøypinga – kunne bli utført med store, grove karder, med den nederste karda festet til en benk. Selv om karding var slitsomt arbeid, så var det lett å lære, og unger ble satt til det fra de var ganske små. Fra Vardal i Oppland fortelles det at ungene grøypa mens kvinnfolkene og legdekaller, som ikke lenger dugde til annet arbeid, tok seg av finkardinga. Fra Land fortelles det at én skulle kunne karde til to som spant. Olaug Rauset forteller:

«Dei brukte øftest så at de karda om kveldane, så spann dei om dagen då det var dagslys. Det var dei som spann som karda, men ungane var ikkje så store før dei måtte begynne å hjelpe til. Vi brukte storkardene fyst, det var sånne so de grøyppte opp ulla med. Disse kardene var store, ja, og underplata var festa til en långe benke. Det var ikkje noko maskinrullar i den tida, – va'kje fabrikker og sånt. Dei måtte gjere alt

sjøl. Men så begynde vi med detta dar å få oppkarda rulle på fabriken.»

ROKKEN

Det ser ut til at hjulrokken kom i bruk i Norge i 1600-årene. Den første rokkemaker som nevnes i norske kilder, er i Bergen i 1656. Vi finner hjulrokken i skifter på bygdene helt på slutten av 1600-tallet. I Valdres nevnes f.eks. en rokk første gang i et skifte i Øystre Slidre i 1698. I følge mange kilder virker det likevel som rokken ikke ble vanlig utbredt før på 1800-tallet. Fra Ullensvang i Hardanger fortelles det at den første trørrokken kom med sorenskriver Koren i 1799:

«Han Kristen gjesta ofte Koren [...] ei vende vart han vis med ein snodig ting i stova. Jau, det var noko til å spinna tråd på, sa Koren. Bad han så kona sette seg til. Ho spann då på den nye måten. Dei vart ikkje lite forbina, kvinnfolki, då Kristen fortalde om den nye spinnereien, og dei fleste ville no ikkje tru honom. Men rokken kom heller snart inn i alle hus.»

SPINNINGEN

Når avlinga var i hus om høsten, og saueklippinga og slakten var overstått, var det på tide å få rokken i hus. Det kunne

Saueklipping, 1941.
Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum.

Spinning på håndtein i Jølster, 1963.
Foto: Kyrre Grep.

li langt utpå høsten innen en kom så langt. På primstaven er 25.november avmerket med et hjul. Denne dagen er etter den katolske kirkekalender til minne om St. Katharina som i år 313 ble lagt på steile og hjul. Hjulet ble i den folkelige tradisjon tolket som et rokkehjul, og dagen ble derfor kalt Kari med rokken. Da skulle spinninga være i gang.

Nå hadde de tida fram til jul på å spinne det de trengte av renningsgarn. Det var regna for vanlig at ei jente skulle spinne 1 mark (250 g) om dagen. Fra Hardanger sies det at å spinne 1 mark varp og stelle 8-10 kyr var et dagsverk for ei tjenestejente, og hadde ikke tausa et pund (24 merker) ferdig til jul var hun «ei krykkje».

Skulle man få unna alt arbeidet måtte man tidlig opp. Arbeidsdagen begynte gjerne i 4-5 tida, og det var vanlig å forvente at jentene skulle spinne ei snelle før de gikk i fjøset om morgenen. Om kvelden kunne de sitte og spinne til 11-12 tida. Det var slitsomt arbeid å spinne hele dagen: «Gå etter ei vassvende medan du kviler deg! sa ei kone til tenestjenta si, som satt og spann», het det i Nord-Aurdal i Valdres.

Det kunne ofte være vanskelig å få tid til alt som skulle gjøres. Fra Hardanger fortelles det om ei kvinne som satt med den ene foten på rokketroa og med den andre på voggemeien, og ved siden av seg hadde hun et lite barn som hun lærte å lese.

Spinninga var arbeidskrevende og alle kvinnene på gården måtte ta i et tak. Jentene var ikke gamle før de måtte lære å spinne, kanskje ikke mer enn åtte år gamle. I Hardanger het det at ei 12 års jente skulle ha ferdig 12 merker veft til jul. Renningsgarnet fikk de ikke prøve seg på før de var noe eldre.

Ei jente ble ikke regna for å være voksen før hun kunne spinne skikkelig, noe som kommer tydelig fram i dette stevet fra Kvinesdal i Vest-Agder:

«Gud bære meg for den litle Sara. Ho kan kje spinna, ho kan kje kara, ho kan kje spøda sin eien sokk, men ho vil gifta seg like godt.»

Selv om de fleste kunne spinne, var det ikke alle som var like betrodd. På en storgård i Land var arbeidsfordelingen slik:

Husmora spant det fine verken- og vadmelsvarpet, budeia spant det alminnelige vadmelsvarpet døtrene spant den fineste verkensveften, innejentene spant den andre veften, underbudeia fikk den simpleste spinningen, enten tjener-vadmelsveften eller striegarn.

Selv om tida var knapp måtte man likevel holde helgefreden, og når det var stelt til helg på lørdagskvelden skulle rokken være ute av stua. I Østerdalen sa man at en ikke måtte spinne etter at sola hadde gått ned om lørdagskvelden, for da tok rokken til å gå av seg sjøl om natta. I Hardanger mente man at en ikke skulle spinne lørdagskvelden for da gikk mandagskvelden opp i «vissvass».

Rokken var inne helt til dagen før lille-julaften, men helt fram til 13. dag jul skulle rokken hvile. Dagen etter kom den i hus. Fra Hardanger fortelles at det første fremmede mannfolket som kom inn i stua etter at rokken var kommet i gang, ble kalt «rokkekallen», han skulle ta fra hverandre rokken og smøre den, og til gjengjeld kunne han få en dram – rokkedram. I Vågå var det vanlig å gi hosebånd til rokkemannen. I Østerdalen sa man at slik rokkemannen gikk skulle rokken komme til å gå det året. Kvinnfolkene så derfor gjerne at det kom en mann som gikk «støtt og vakkert», – de ble mindre blide om det kom en som var full. Ellers var det et godt tegn om rokkekallen hadde god hårvekst.

Etter jul var det tid for å spinne innslagsgarn – veft. Vefthen burde være ferdig til Kyndelmess den 2. februar, for da skulle vevgogna opp. Spinningen var den mest tidkrevende delen av tekstiltilvirkningen og en svært viktig del av arbeidet en måtte

gjøre i løpet av året. Det var derfor viktig å være en god spinnerske, og kunne man ikke spinne var man ikke mye verdt:

«Huttemetu for ei kjærring je har fått, inkje kan ho spinne og inkje har ho rokk» het det i Sigdal.

Fra slutten av 1800-tallet gikk det nok tilbake med hjemme-spinninga de fleste stedene ettersom kjøpestoffene ble mer og mer vanlige. Likevel var spinningen en viktig del av arbeidet på gården mange steder helt fram til 2. verdenskrig.

På Rauset begynte spinninga når de hadde fått alt i hus. Sauene skulle være klipt og slakta. Kornet skulle være tresket, det skulle bakes og «ferdige alt detta dar, då var det te begynne spinne» – og da var de alt ute i november. Etter gammalt, forteller Olaus, «da skulle alt varpet vere spunne ferdig til jul, og så skulle vi begynde på vefthin, også – når detta var ferdig – så skulle det vevast. Det var ei skam om dei ikkje greide å få gogna utatte te påske.»

Morten Bing er førstekonservator på Norsk Folkemuseum.

Solbjørg Rauset er etnolog.